

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Στον δρόμο για τις πατρίδες. Η Ape italiana a Londra, ο Ανδρέας Κάλβος, η ιστορία, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2010 / Απολογία της αυτοκτονίας. Ένα αφελές κείμενο του Ανδρέα Κάλβου, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2012

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.656](https://doi.org/10.12681/mnimon.656)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (2012). Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Στον δρόμο για τις πατρίδες. Η Ape italiana a Londra, ο Ανδρέας Κάλβος, η ιστορία, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα 2010 / Απολογία της αυτοκτονίας. Ένα αφελές κείμενο του Ανδρέα Κάλβου, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2012. *Μνήμων*, 32, 291–296.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.656>

ρίας των εργατών και εργατριών της κλωστοϋφαντουργίας και παρά τα κενά που καταγράφονται στην έρευνα, είναι βέβαιο ότι ο συγκεκριμένος τόμος συνεισφέρει πολλαπλά στην οικονομική και κοινωνική ιστορία της εργασίας, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον στην προσέγγιση αυτή, τελικώς, είναι ότι

δεν πρόκειται για μία ακόμη ιστορία της εργασίας, αλλά για μια ιστορία της ίδιας της παραγωγής στο παγκόσμιο περιβάλλον. Και ίσως μέσα απ' αυτή την ανάγνωση να προέλθει και η ανανέωση της ιστορίας της εργασίας διεθνώς.

ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ

Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, *Στον δρόμο για τις πατρίδες. H Ape italiana a Londra*, ο Ανδρέας Κάλβος, η ιστορία. Πρόλογος Mario Vitti, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη / Ιστορία – 7, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2010, 452 σ.

Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, *Απολογία της αυτοκτονίας. Ένα αφελές κείμενο του Ανδρέα Κάλβου*, Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη / Νεοελληνική Φιλολογία – 9, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2012, 237 σ.

Ο Αρβανιτάκης μας προτείνει, στο πρώτο δημοσίευμα, μια πιο σύνθετη προσέγγιση για να καταλάβουμε πώς διαμορφώθηκε ιδεολογικά ο Κάλβος και να αποφύγουμε έτσι καλύτερα τις απλουστευμένες και συχνά εθνοκεντρικές απόψεις για τον δημιουργό των «Ωδών». Κεντρικό «πρόσωπο» στο βιβλίο είναι ένα περιοδικό, η *Ape italiana*, που κυκλοφόρησε στο Λονδίνο σε 13 τεύχη από 15 Απριλίου έως 30 Σεπτεμβρίου 1819. Ο εκδότης και οι βασιτικοί συνεργάτες ήταν κυρίως Ιταλοί που βρέθηκαν στη Βρετανία για διάφορους λόγους, κυρίως ως πολιτικοί πρόσφυγες.

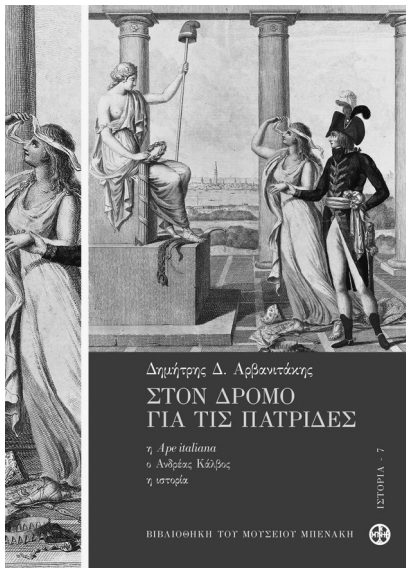
Ο συγγραφέας δίνει πρώτα τη μεταβαλλόμενη εικόνα που σταδιακά σχημάτισαν οι Βρετανοί για την Ιταλία και τους Ιταλούς από τα μέσα του 18ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα και παράλληλα παρουσιάζει τους τρόπους με τους οποίους οι ίδιοι οι Ιταλοί της Βρετανίας θέλησαν όχι μόνο να υπερασπίσουν το ένδοξο παρελθόν τους και να ενισχύσουν τη διαμορφούμενη θετική εικόνα γι' αυτούς, αλλά προσπάθησαν να αναδείξουν παράλληλα και τη σύγχρονη Ιταλία, τα επιτεύγματά της σε όλους τους τομείς, τη νέα της γλώσσα. Μια «διάθεση χειραφέτησης από το κλασικό παρελθόν, από τη βαριά σκιά του», για να προβληθεί το υπό διαμόρφωση ιταλικό έθνος και να τεθούν οι βάσεις για

τη διεκδίκηση μιας εθνικής κρατικής του υπόστασης. Σ' αυτούς τους στόχους κυρίως κινήθηκε το περιοδικό.

Η παρουσίαση αυτών των στόχων επιχειρείται με δύο τρόπους: με την ανάλυση του περιεχομένου των καταχωριζόμενων ποικίλης μορφής κειμένων και με την παρουσίαση της ζωής και δράσης των συντελεστών του: του εκδότη, των εταιρών και των συνεργατών. Ένας από αυτούς ήταν και ο Κάλβος. Έχει έτσι την ευκαιρία ο αναγνώστης να παρακολουθήσει τις διαδρομές σημαντικών Ιταλών διανοουμένων (από τον εκδότη του περιοδικού Μπαρτολομέο ντε Σάνκτις μέχρι τον «Ροβεσπιέρο» του ιταλικού Risorgimento Λουίτζι Τζιοβάνι Μπαττίστα Αντζελόνι). Να δει, μεταξύ άλλων, τις εμπλοκές τους στην περίοδο της γαλλικής παρουσίας (δημοκρατικής και αυτοκρατορικής) στα ιταλικά εδάφη, τις προσδοκίες, ενθουσιασμούς και απογοητεύσεις από τον Ναπολέοντα, τη συνωμοτική και άλλη αντίδραση στην αυστριακή κυριαρχία, τη φυγή τους στο εξωτερικό, τη δύσκολη πολλές φορές ένταξη στο βρετανικό περιβάλλον, τους εκεί αγώνες τους για την υπόθεση της πατρίδας τους, τις μεταξύ τους φιλίες αλλά και αντιθέσεις, την επιστροφή στην Ιταλία για νέους αγώνες στο πλαίσιο του Risorgimento, τη γενικότερη συγγραφική

τους παραγωγή, τις ιδεολογικές τους σταθερές και μεταμορφώσεις. Μέσα από τις βιογραφικές αυτές διαδρομές προβάλλουν και οι μεγάλοι σύγχρονοί τους στοχαστές, ο Ούγκο Φόσκολο ο Βιττόριο Αλφιέρι και άλλοι, οι οποίοι τρόπον τινά αποτελούν το μέτρο σύγκρισης.

Για να κατανοηθεί η σχέση του Κάλβου με τον εκδότη και τον περίγυρο της *Ape italiana*, καθώς και η δική του συμβολή στο περιοδικό, εξετάζεται η βαρύτητα που είχε για την εξέλιξη του νεαρού Κάλβου η ρήξη του, από τις αρχές του

1817, με τον Φόσκολο, κοντά στον οποίο ήταν γραμματέας και βοηθός, και μαζί είχαν έλθει το 1816 στο Λονδίνο. Ο Κάλβος αναγκάστηκε να στηριχθεί στις δικές του δυνάμεις και πέτυχε να δικτυωθεί στο βρετανικό περιβάλλον, να αναλάβει μαθήματα ελληνικών και ιταλικών, να μεταφράσει, να εκδώσει δικά του έργα, να αναγνωριστεί κατά κάποιον τρόπο ως λόγιος και ποιητής. Αυτή η προσπάθειά του να εδραιωθεί στον πνευματικό περίγυρο του Λονδίνου, που τον αποτελούσαν κυρίως Βρετανοί φιλελεύθεροι (οι περισσότεροι από τις ανώτερες κοινωνικές ομάδες)

και άνθρωποι γενικά των γραμμάτων και των τεχνών, φαίνεται αναλυτικά από τις δικές του επιστολές αλλά και από άλλες μαρτυρίες που εξαντλητικά και με κριτικό πνεύμα εδώ χρησιμοποιούνται. Στα όσα διδάσκει και εκδίδει, κυρίως τα *Italian Lessons*, όπου μεταξύ άλλων ανθολογεί παλαιούς και νέους Ιταλούς ποιητές, αλλά και στις διαλέξεις του για την ελληνική γλώσσα εμπεριέχονται σχέψεις και προβληματισμοί που ήταν διάσπαρτες ανάμεσα στους Ιταλούς εξορίστους του Λονδίνου. Γρήγορα είχε έλθει σε στενή σχέση μαζί τους, ιδιαίτερα με τον εκδότη της *Ape italiana*, και μέσω αυτού κυρίως εξασφαλίστηκε και η δική του, του μόνου μη Ιταλού, συμβολή, μικρή έστω, στην ύλη του περιοδικού.

Αυτό που κυρίως ενδιαφέρει τον Αρβανιτάκη είναι να δείξει, και το δείχνει ικανοποιητικά και όσο γίνεται τεκμηριωμένα, ότι, αν μελετήσουμε συστηματικά όσα έπραξε και έγραψε ο Κάλβος στα χρόνια του Λονδίνου στο πλαίσιο και υπό την επιρροή του εκεί περιβάλλοντος, του βρετανικού και των Ιταλών εξορίστων, μπορούμε τότε με λιγότερες αγκυλώσεις να ερμηνεύσουμε τις ιδέες που περιέχονται στις «Ωδές» αλλά και σε άλλα κείμενά του.

Για να ενισχυθεί αυτή η υπόθεση εργασίας, ο αναγνώστης οδηγείται, στη συνέχεια, να παρακολουθήσει πιο αναλυτικά το διανοητικό αυτό περιβάλλον, κυρίως των Ιταλών εξορίστων, με την παρουσίαση, στο τρίτο κεφάλαιο, της φυσιογνωμίας του περιοδικού και των στόχων του. Εδώ επισημαίνεται ότι η Ιταλία στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα επιχειρούσε, στη νέα πραγματικότητα που προκάλεσε η Γαλλική Επανάσταση με τη διακήρυξη και τη στρατιωτική επιβολή της Ευρώπης των λαών και όχι των ηγεμόνων, μια συνολική νέα ανάγνωση του παρελθόντος με στόχο η επιχειρούμενη πολιτιστική ανανέωση να έχει και διάσταση πολιτική: τη δημιουργία ενός εθνικού κράτους με ελεύθερη διακυβέρνηση. Στην προσπάθεια αυτή

η γλώσσα των κλασικών συγγραφέων της Ιταλίας, ο γλωσσικός καθαρισμός/εξαρχαϊσμός, η ανεξαρτησία της εθνικής λογοτεχνίας (ισοδυναμούσαν με την ανεξαρτησία του ίδιου του έθνους), ήταν το πιο δυνατό όπλο που μπορούσε να αντιτάξει η Ιταλία στον πολιτικό και πολιτιστικό ηγεμονισμό των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών. Στην επιχειρούμενη αυτή αναγέννηση διαμορφώνεται σταδιακά ένας νέος τύπος λογίου, ένας «διανοούμενος» με κοινωνική και πολιτική συνείδηση, έτοιμος για πολιτική δράση. Ένας τέτοιος υπό διαμόρφωση «διανοούμενος» ήταν και ο Κάλβος και φαίνεται ότι το περιβάλλον του Λονδίνου συνέβαλε αποφασιστικά στην ιδεολογική του ωρίμαση. Ο ίδιος στις διαλέξεις του, που τυπώθηκαν, έθεσε επανειλημμένα το θέμα της ελληνικής γλώσσας, και κυρίως στο αντικείμενο αυτό επικεντρώθηκε η συνεργασία του με την *Ape italiana*. Προς το τέλος, ο Αρβανιτάκης επιχειρεί κάποιες ενδιαφέρουσες επισημάνσεις τις οποίες θεωρεί απαραίτητες για να κατανοήσουμε τον Κάλβο και κατά την ιταλική περίοδο της ζωής του (μέχρι το 1816), οι οποίες βοηθούν στο να παρακολουθήσουμε καλύτερα και την περίοδο του Λονδίνου που ακολούθησε.

Είναι δύσκολο να παρουσιαστεί εδώ αναλυτικά το βιβλίο του Αρβανιτάκη. Στηριγμένο σε εξαντλητική χρήση των διαθέσιμων πηγών και βοηθημάτων, ιδιαίτερα των ιταλικών, είναι τόσο πλούσιο σε ιδέες και πληροφορίες, ώστε πολλοί θα «ξυλεύσουν» από αυτό. Ενδιαφέρει πρωτίστως τους ιστορικούς αλλά και τους φιλόλογους, γιατί ο συγγραφέας παίρνει θέση στα ποιητικά ζητήματα που ήταν αναπόφευκτα σε μια μελέτη που αφορά στον Κάλβο. Και ο μέσος όμως αναγνώστης θα γοητευτεί από μια αφήγηση που έχει έντονο το στοιχείο της ποιητικότητας. Θα μπορούσε μόνο να επισημανθεί ότι το εξαντλητικό άνοιγμα το οποίο επιχειρείται σε όλα σχεδόν τα ιστοριογραφικά μέτωπα, όπως πράγματι υπαγορεύει μια συνεπής διερεύνηση της διαδρομής μιας

προσωπικότητας, όσο και αν είναι χρήσιμο, ίσως να βαρύνει στην όλη οικονομία της συγγραφής.

Από τα πολλά ζητήματα που τίγονται, θα ήθελα να σταθώ σε δύο: ένα ιστοριογραφικό και ένα μεθοδολογικό. Ο Αρβανιτάκης επισημαίνει, σε διάφορα σημεία, πώς ο Φόσκολο, αλλά και άλλοι «διανοούμενοι», ενθουσιασμένοι από τις γαλλικές επαναστατικές ιδέες αλλά και πιεσθέντας στον απελευθερωτικό ρόλο της γαλλικής στρατιωτικής επέκτασης από τα φεουδαρχικά και απολυταρχικά δεσμά, υπηρέτησαν την Ιταλική Δημοκρατία, δηλαδή το καθεστώς που επέβαλαν στα ιταλικά εδάφη οι δημοκρατικοί Γάλλοι, και ότι συνέχισαν να υπηρετούν τη γαλλική κυριαρχία και στο Βασίλειο της Ιταλίας, στην περίοδο της αυτοκρατορίας, παρά το γεγονός ότι περιορίστηκαν οι ελευθερίες και το καθεστώς έγινε αυταρχικό. Αυτός ο «συμβιβασμός» στις δημοκρατικές ιδέες, που κάποιοι δεν τον αποδέχτηκαν, οφειλόταν στην προσδοκία ότι τελικά το γαλλικό καθεστώς, παρά τη σκληρότητά του, ήταν το πιο πρόσφορο για την προώθηση του εθνικού ιταλικού ζητήματος. Η αποστασιοποίηση, η κριτική και η εχθρική κατά των Γάλλων στάση πραγματοποιήθηκαν κυρίως μετά την εκστρατεία της Ρωσίας και όταν μεταξύ των θυμάτων της γαλλικής μεγάλης στρατιάς ήταν και δεκάδες χιλιάδες Ιταλοί, το άθος του ιταλικού έθνους. Στη φάση αυτή, και εν όψει του κινδύνου, που τελικά έγινε οδυνηρή πραγματικότητα, η Αυστρία να καθορίζει της τύχες της ιταλικής χερσονήσου, η από καιρό δρώσα βρετανική προπαγάνδα βρήκε απήχηση. Όχι μόνο η δύναμή της φάνηκε να παρέχει εγγυήσεις μιας δίκαιης υπέρ των Ιταλών διπλωματικής ή άλλης επέμβασης, αλλά και το πολίτευμά της κέρδισε σε συμπάθειες. Αν τώρα προσθέσουμε και τη φιλοξενία που παρείχε το Λονδίνο σε κάθε δυσσαρεσθημένο ή καταδιωκόμενο Ιταλό από τους φορείς της Παλιόρθωσης, αντιλαμβάνομαστε γιατί αποκτά ισχυρότερες ρίζες αυτός ο «φιλοβρετανισμός».

Το πόσο ο Κάλβος συμμεριζόταν αυτά τα αισθήματα δεν γνωρίζουμε σε όλες τις επιθυμητές λεπτομέρειες (στην αρχή υμνεί κι αυτός τον Ναπολέοντα αλλά επί αυτοκρατορίας καταγγέλλει τους περιορισμούς της ελευθερίας), γνωρίζουμε όμως ότι ήταν διάχυτα στον μέντορά του Φόσκολο, στον εκδότη της *Ape italiana*, και φαίνεται σε πολλούς άλλους Ιταλούς εξορίστους στη Βρετανία. Το πιθανότερο είναι ότι συμεριζόταν, όταν βρισκόταν στο Λονδίνο, τη «συμπάθεια» αυτή των εξορίστων προς τη Βρετανία. Το ενδιαφέρον ερώτημα, που κι εδώ τίθεται, είναι αν ο Κάλβος διατήρησε και σε ποιο βαθμό τα «φιλοβρετανικά» του αισθήματα και μετά την επιστροφή του στα Επτάνησα, κυρίως στη δεκαετία του 1820, οπότε ίσχυσε το αυταρχικό και αντίθετο προν την Ελληνική Επανάσταση καθεστώς που επέβαλε ο Maitland.

Θα τολμήσω να προεκτείνω λίγο τη σκέψη του Αρβανιτάκη: Μήπως ο Κάλβος, με την εμπειρία του Λονδίνου και επειδή, όπως φαίνεται, γνώρισε και το άλλο πρόσωπο της Βρετανίας, το φιλελεύθερο –με αυτούς κυρίως επικοινωνούσαν οι Ιταλοί εξόριστοι– είχε μια διαφορετική αντίληψη για την τύχη των Επτανήσων από αυτή που είχε, για παράδειγμα, ο Ιωάννης Καποδίστριας, που φαίνεται ότι γνώρισε μόνο την ιμπεριαλιστική και αυταρχική της μορφή; Και μήπως ο Κάλβος, με τις μαρτυρημένες σχέσεις του με επιφανείς προτεστάντες –στην περίοδο του Λονδίνου μετέφρασε εκκλησιαστικά τους κείμενα– είχε μια πιο ανοικτή και ανεκτική άποψη για τα άλλα χριστιανικά δόγματα, ώστε να μην φοβάται, όπως ασφαλώς και ενδεχομένως υπερβολικά φοβόταν ο Καποδίστριας, ότι οποιαδήποτε εξάρτηση του υπό σχηματισμό ελληνικού κράτους από τη Βρετανία θα έβαζε σε κίνδυνο την Ορθοδοξία, την οποία θεωρούσε ακρογωνιαίο λίθο της κρατικής υπόστασης στην ελληνική περίπτωση; Όπως φαίνεται, η στροφή στην ομόδοξη Ρωσία, που ήταν η μόνη μεγάλη δύναμη για την προστασία

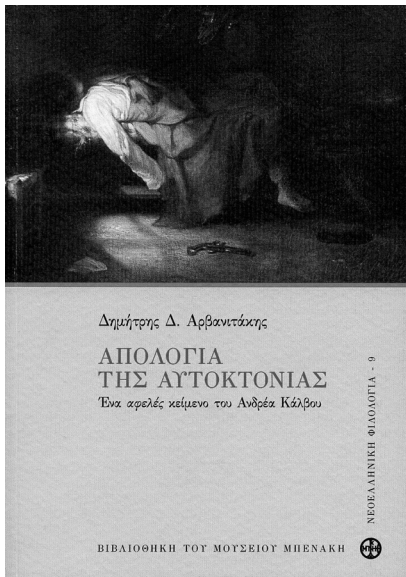
του ορθόδοξου ελληνισμού, ήταν για τον τελευταίο μονόδρομος.

Πολλά μεθοδολογικά και άλλα ζητήματα ιστορικής γραφής θίγονται στο κείμενο. Σε πολλά ο Αρβανιτάκης πρόθυμα ομολογεί τις πολλές οφειλές του σε όσους πριν από αυτόν τα έθιξαν, σε άλλα δεν διστάζει να εκφράσει την αντίρρησή του. Ας σταθούμε σε ένα καίριο που άμεσα αφορά και στον Κάλβο: ο συνήθως επιχειρούμενος κατακερματισμός στη μελέτη μιας προσωπικότητας. Άλλοτε από άγνοια ή έλλειψη ιστοριογραφικών προϋποθέσεων, συνηθέστερα όμως από σκοπιμότητα απομονώνονται όσα κάθε φορά θεωρούνται «σημαντικά» ή «χρήσιμα» να προβληθούν και τα υπόλοιπα αφήνονται στο σκοτάδι. Σκιαγραφούνται, έτσι, ιστορικά πρόσωπα με τέτοιο τρόπο που δεν διευκολύνει την ένταξή τους στο κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο έζησαν και έδρασαν. Πέρα από τον προφανή αναχρονισμό που ελλοχεύει σε τέτοιες απόπειρες, η συνήθης πρακτική, στην οποία με ζήλο επιδόθηκε η νεοελληνική γραμματεία και όχι μόνον αυτή, συνδέεται άμεσα με αυτό που την εκάστοτε χρονική στιγμή θεωρήθηκε εθνικά ή ιδεολογικά «σωστό». Ο Φίλιππος Ηλιού έχει σοφά μιλήσει χαρακτηριστικά για τη «μαχητική γομολάστιχα» που πολλές φορές χρησιμοποιήθηκε για να σβηστούν π.χ. όλοι οι μαχητικοί αγώνες του Α. Κοραή υπέρ των δημοκρατικών θεσμών στο διαμορφούμενο ελληνικό κράτος και να παρουσιαστεί μόνον ως ο σοφός γέροντας ελληνιστής που κάποια στιγμή παρασύρθηκε από κάποιους ανεγκέφαλους νέους μαθητές του να πολεμήσει με πάθος τη συγκεντρωτική πολιτική του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια. Δεν χρειάζεται να πολλαπλασιάσουμε τα παραδείγματα. Αυτό ακριβώς συνέβη και με τον Κάλβο. Όλη του η δράση ερμηνεύτηκε, με λίγες φυσικά εξαιρέσεις, με βάση το «εθνικό» περιεχόμενο των Ωδών του, όλη του η προσωπικότητα και δημιουργία υπέκυψε στην «προκρούστεια λογική του έθνους». Έτσι, στο ανθεκτικό στερεότυπο

που σχηματίστηκε, ο Κάλβος παρέμεινε «ένας τεμαχισμένος άνθρωπος, ένας τεμαχισμένος ποιητής, ένας τεμαχισμένος στοχαστής», δεν αναζητήθηκε μια συνολική του εικόνα. Κι όμως, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, ο Κάλβος δεν ήταν ένας Έλληνας λόγιος που βρέθηκε σε ξένα περιβάλλοντα, αλλά ένας ευαίσθητος άνθρωπος που διαμορφώθηκε σε διαφορετικά ξένα περιβάλλοντα. Και χρειάζεται να ανιχνεύσουμε τις ποικίλες επιρροές που δέχθηκε στα περιβάλλοντα αυτά για να κατανοήσουμε την εθνική διάσταση της ποίησής του. Στην αναζήτηση αυτή καλό θα ήταν ο καρμποναρισμός – που είναι ένα σύνθετο φαινόμενο και δεν παραπέμπει μόνο στη γαλλική επαναστατική παράδοση – και η εμπλοκή του Κάλβου σ' αυτόν να μην παραμείνει, όπως ο Αρβανιτάκης επισημαίνει, η μόνη ή η κυρίαρχη ιδεολογική συνιστώσα για να κατανοήσουμε τα ποιήματα και τις λοιπές του δράσεις.

Οι τελευταίες επισημάνσεις μάς οδηγούν ευθέως στον πυρήνα του δεύτερου έργου του Αρβανιτάκη, που αποτελεί, όπως ο ίδιος ομολογεί, «τρόπον τινά εφαρμογή της προηγούμενης μελέτης» του. Πρόκειται για το «αφελές» κείμενο του Ανδρέα Κάλβου «Απολογία της αυτοκτονίας». Στην αρχή εξιστορείται η ιστορία του χειρογράφου, η εύρεση και η πρώτη δημοσίευση του σύντομου αυτού κειμένου στα 1916 στη γλώσσα που γράφτηκε, τα ιταλικά. Στη συνέχεια παρουσιάζονται η πρώτη έντυπη μετάφρασή του στα ελληνικά το 1937/38, καθώς και όσες άλλες ακολούθησαν με το ιταλικό κείμενο δίπλα στο ελληνικό. Αναλύονται διεξοδικά, κυρίως χρονολογικά, οι ποικίλες αντιδράσεις της ελληνικής γραμματείας στη συνηγορία αυτή υπέρ της αυτοκτονίας και ανιχνεύονται τα ιδεολογικά και άλλα κριτήρια που τις υπαγόρευαν. Παρελάνουν κρίσεις ποικίλες: από τις εύστοχες του Κ. Θ. Δημαρά, τις ιδιάζουσες του Ν. Κάλας μέχρι τις εθνοκεντρικές του Ν. Β. Τωμαδάκη, ο οποίος σε δημοσίευσμά του στο περιοδικό της μεταξικής δικτατο-

ρίας Νέον Κράτος αποδίδει το έργο στα προσωπικά αδιέξοδα του Κάλβου, που γρήγορα παραμερίστηκαν, όταν με την έναρξη της Επανάστασης του 1821 ο ποιητής βρήκε «τον σκοπόν της ζωής του».

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται η ένταξη της απολογίας στο κοινωνικό και διανοητικό-ιδεολογικό περιβάλλον της εποχής του. Εξετάζονται πρώτα οι ευρωπαϊκές φιλοσοφικές ερμηνείες της αυτοκτονίας, όταν από τον 17ο αιώνα συνδέθηκε με την εμφάνιση της αθεΐας, και αναλύονται οι αντιδράσεις κυρίως της καθολικής εκκλησίας. Κυρίως όμως αναζητείται η ερμηνεία του φαινομένου στην αφυπνιζόμενη, στα τέλη του 18ου – αρχές 19ου αιώνα, ιταλική διάνοηση, στον κύκλο της οποίας βρέθηκε από νωρίς ο Κάλβος. Παρουσιάζονται έτσι ποικίλες ερμηνείες της αυτοκτονίας: στο έργο του Αλφιέρι (υπεύθυνη πολιτική πράξη κατά της τυραννίας), στον Φόσκολο (συνηγορία υπέρ του εθελούσιου θανάτου – ελεύθερου θανάτου), στον Τζιάκομο Λεοπάρντι («το μοναδικό και προμελετημένο φάρμακο στις δυστυχίες μας»). Ο Κάλβος, όπως εύστοχα επι-

σημαίνεται, ασφαλώς επηρεάστηκε άμεσα από το ιταλικό αυτό περιβάλλον, ωστόσο η δική του εκδοχή δεν μπορεί να θεωρηθεί απλώς ένα συμπλήρωμα των όσων συνάντησε γύρω του. Είναι ενδιαφέρον ότι αυτός επιμένει στην κοινωνική και πολιτική πτυχή της αυτοκτονίας.

Γενικά, ο Αρβανιτάκης, αναζητώντας επιδράσεις και παραλληλισμούς, επιχειρεί να μας δείξει ότι σε μερικούς κύκλους της εποχής, όπου διαμορφώνεται μετά τη Γαλλική Επανάσταση ένα νέο πολιτικό υποκείμενο, η αυτοκτονία θεωρήθηκε ότι δεν ήταν μια πράξη αδυναμίας αλλά υπέρτατη υπεράσπιση της ατομικής αξιοπρέπειας και ελευθερίας. Επομένως το «αφελές» αυτό κείμενο του Κάλβου θα

πρέπει να ενταχθεί κι αυτό στη βασιανιστική και με πολλαπλές επιρροές διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, να μην θεωρηθεί δευτερεύον στοιχείο, επειδή δεν είναι υψηλής ποιότητας, και κυρίως γιατί μας απομακρύνει από την ιδεατή εικόνα που έχουμε για έναν εθνικό ποιητή. Αντίθετα, στη λογική ότι μας ενδιαφέρει συνολικά μια προσωπικότητα, οφείλουμε να το εντάξουμε ισότιμα στα τεκμήρια της εποχής και να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε υπό ποίους όρους δημιουργήθηκε και ποια συνάφεια έχει και με την υπόλοιπη ατομική πορεία και δημιουργία του ποιητή.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Mécropi Anastasiadou, *Les Grecs d'Istanbul au XIXe siècle. Histoire socioculturelle de la communauté de Péra*, Brill, Leiden 2012, 423 σ.

Η εν λόγω μελέτη της Μερόπης Αναστασιάδου αποτελεί μια πολυπρισματική εξέταση της Ελληνορθόδοξης κοινότητας του Σταυροδρομίου, ενταγμένη τόσο στο γενικότερο πλαίσιο της συγκρότησης του Ορθόδοξου μιλλέτ όσο και στο ευρύτερο πλαίσιο της ύστερης οθωμανικής περιόδου. Όπως υπογραμμίζεται στην Εισαγωγή (σ. 1-32), τα ερωτήματα που τίθενται αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι Ρωμιοί του Σταυροδρομίου αντιμετωπίζουν τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο αυτό, είτε στο επίπεδο των ενδοκοινοτικών σχέσεων, είτε στο επίπεδο της θεσμικής συγκρότησης. Μια από τις βασικές συνεισφορές του έργου αυτού έγκειται στο ότι, εκτός από τις επίσημες, εκδεδομένες πηγές, όπως οι κανονισμοί και οι εκθέσεις πεπραγμένων, στηρίζεται σε ανέκδοτο υλικό που προέρχεται είτε από τα οθωμανικά αρχεία, είτε –κατά κύριο λόγο– από το πλούσιο αρχείο της κοινότητας. Φωτίζονται έτσι, εκτός από τον επίσημο λόγο, σκέψεις, κίνητρα και πτυχές της καθημερινότητας των ανθρώπων που απαρτίζουν την τελευταία.

Η μελέτη αποτελείται από έξι κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο η συγγραφέας επιχειρεί να τοποθετήσει τους Ελληνορθόδοξους του Πέραν στο χώρο. Το τοπωνύμιο «Πέραν» χρησιμοποιείται ήδη από τη βυζαντινή εποχή για να δηλώσει την περιοχή που εκτεινόταν επάνω από τη βόρεια ακτή του Κεράτιου κόλπου, πέρα, δηλαδή, από τα τείχη της βασιλεύουσας. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την περιοχή βορείως των τειχών της γενοβέζικης παροικίας του Γαλατά. Στις αρχές του 19ου αιώνα η περιοχή που ορίζεται από τον τεκέ των Μεβλεβήδων (νότια) και το Ταξίμ (βόρεια), σφραγίζεται από την παρουσία των επιβλητικών δυτικών πρεσβειών, τα εκτενή νεκροταφεία, τις καθολικές εκκλησίες και τα περιβόλια, τα οποία κάλυπταν μεγάλες εκτάσεις. Στη συνέχεια, ως αποτέλεσμα του αυξανόμενου εξαστισμού και της συνεπαγόμενης ραγδαίας δόμησης, τα περιβόλια αυτά εξαφανίζονται σχεδόν ολοκληρωτικά.

Στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων και της πρόσδεσης της οθωμανικής οικονομίας στη διεθνή αγορά συγκροτείται σταδιακά αυτό που θα αποκληθεί η *Εν Σταυροδρο-*